

Želimir PULJIĆ

Put ljepote za evangelizaciju i dijalog*

I. Uvod: Zašto knjiga o ljepoti?

Papinsko vijeće za kulturu u zadnjih desetak godina održalo je nekoliko plenarnih skupština na kojima se obrađivalo aktualna pitanja vezana uz odnos vjere i kulture. Tako je 2002. god. raspravljano o “prenošenju vjere u srce kulture”, a na skupštini 2004. god. o “nevjeri i vjerskoj ravnodušnosti”. Objavljena je i knjižica o tomu, koja je prevedena i na hrvatski: *Gdje je tvoj Bog?* Knjižicu smo predstavili na zadnjem zasjedanju našega vijeća. U ožujku 2006. članovi Papinskoga vijeća za kulturu raspravljali su o “ljepoti kao povlaštenom putu evangelizacije i dijaloga”, te objavili rezultate rada u knjižici *Via pulchritudinis* koja je nedavno prevedena i na hrvatski. Imajući u vidu izazove koje suvremeno doba stavlja pred Crkvu kao i sve jaču vjersku ravnodušnost i nevjerovanje, Papinsko vijeće za kulturu pokušava ovim dokumentom pružiti pomoć i putokaz na koji bi način pastoralni djelatnici trebali danas posredovati evandeosku poruku kako bi suvremeni čovjek “otkrio put ljepote” (*via pulchritudinis*) i upoznao Krista koji je “put, istina i život”. Dokument je podijeljen u tri dijela: prvi se bavi “krucijalnim pitanjima”, drugi govori o “Crkvi i putu ljepote (*via pulchritudinis*)”, a treći objašnjava što je to “put ljepote”.

U dokumentu se polazi od konkretnih izazova materijalističkoga i ateističkoga okruženja, kao i pojave ravnodušnih koje vjera uopće ne zanima. Vjersku ravnodušnost neki povezuju uz nastanak “moderne”, uz industrijalizaciju i urbanizaciju velikih industrijskih zona i gradova gdje su ljudi, “iskorijenjeni iz vlastitog kraja i vjerskog mentaliteta”, bili “bačeni” u urbane sredine koje su bile sekularizirane i vjernički prazne. Ali, gledom na standard i materijalne mogućnosti gradske i prigradske četvrti bile su

* Izlaganje na sjednici Vijeća Hrvatske biskupske konferencije za kulturu 5. ožujka 2008. u Zagrebu, povodom hrvatskog prijevoda i izdanja knjige: PAPINSKO VIJEĆE ZA KULTURU, *Via pulchritudinis. Povlašteni put evangelizacije i dijaloga*, HKD Napredak, Sarajevo, 2007., 48 str.

“naprednije” od onih seoskih iz kojih su se ljudi doseljavali. Stoga se pojava ravnodušnih događa po principu “obrnute proporcionalnosti”: što je čovjek više bivao “modernim”, tehnički i u standardu “naprednim”, to se vjerska ravnodušnost brže širila. To ne znači kako je proces industrijalizacije i urbanizacije, ili pak pokret “moderne” uzrokom vjerske ravnodušnosti. Oni su samo više ili manje pogodan prostor u kojem se ravnodušnost s lakoćom “rada i širi” dok mi svojim očima gledamo kako ljudi postaju “ravnodušnima” bez velikih trauma i bolova. Samo “preko noći”, reklo bi se, “otkriju i osjete” da je Bog “umro” i iščezao iz obzorja njihova života.

S pravom se onda znanstvenici i istraživači pitaju je li doista ovo naše, europsko društvo sekularizirano? Ima li u javnosti mjesta za vjerske teme i duhovnu dimenziju čovjeka? Sve više ima dokaza kako se radi o “protjerivanju vjerskoga iz javnoga života”, kao i o porastu onih koji ne vjeruju ili su ravnodušni. Stvara se malo pomalo dojam kako je “normalno” živjeti bez vjere, Boga i religije. Sveučilišni profesor, sociolog u Bayreuthu, dr. Georg Kamphausen, piše kako mu je jedna učenica na upit “je li religiozna”, odgovorila, “ne, ja sam normalna”. Kao da je htjela reći “ja sam u sustavu”, među “naprednima”. Ona ne želi odudarati od “javnog mnijenja” u kojem se “religiozno” etiketira kao “nazadno”.

Doda li se tomu činjenica kako Europom kruži val ezoterije, pa ljudi podložni i izloženi “pritiscima” i manipulacijama, ne traže “čvrste i razumske kriterije”, nego zbog oportunizma “lakša” rješenja, ne čudi onda što poklonici Harrija Pottera, “Gospodara prstenova”, čitatelji Drewermannna i psihoanalitički tumači bajkâ i snova “uhvatiše” izvrsnu prigodu plasirati i “prodavati” svoje poluistine. A “objektivne istine kršćanskih vrjednota u takvom okruženju imaju sve manje šanse da ih se čuje”, tvrdi sociolog Kamphausen. Uz to je na djelu tipično intelektualna predrasuda kako se “nadati” da će se te poluistine i nejasne ideje prije ili kasnije same sebe blamirati kad dođu na “svjetlo dana” i pred “svjetlo razuma”. Na žalost, stvarnost nas u tomu demantira.

Nije stoga dovoljno da stvari “budu jasne” eda bi pokrenule i “dirnule” srce i emocije; one moraju “pogađati”, “osvajati”, “zgrabiti”. Premda kršćanstvo nastupa s “jasnim govorom”, ono se nalazi u “robnoj kući religija”, veli sociolog Kamphausen, ali, “samo kao jedna od mogućih ponuda”; i dodaje kako se zbog toga događa da u međureligijskom dijalogu neki od katolika “prihvaćaju muslimansko iskustvo Boga”, a drugi “otkriju i prihvaćaju mudrost religija i filozofija s Dalekog istoka”.

2. Poziv na novi savez umjetnika i Crkve

Pred takvim povijesnim, društvenim i kulturnim izazovima Crkva "istražuje znakove vremena" (*Gaudium et spes*, 22). Ona vjeruje da bi *via pulchitudinis*, put ljepote mogao biti "privilegirano mjesto dijaloga i evangelizacije". O tomu iz prošlosti svjedoče brojna remek djela, kao i odnosi između Crkve, umjetnika, teologije i umjetnosti. Crkva je, naime, stoljećima bila najizdašniji mecena umjetnika, a oni plodotvorni "sustvaratelji" vjerskog, božanskoga svijeta. Valja, međutim, priznati kako pogledi i stavovi umjetnika i Crkve često nisu bili "suglasni". Dok je Crkva, naime, zahtijevala određeni red, umjetnici su ponekad snagom kreativnih mogućnosti iz toga "reda znali iskakati". A njihove umjetničke vizije nisu uvijek bile u suglasju s teologijom. U dugome pak suživotu, znamo, da je njihov odnos bio podložan i mijenama, kako unutarcrkvenim tako i onim vanjskim, društvenim i političkim. To je dovodilo do određenih nesporazuma koji su uglavnom bili na štetu Crkve. Jer, umjetnicima su se otvorila alternativna vrata i izvan crkvenoga okrilja. Došlo je do "loma i rascjepa vjere i kulture" koji se najbolnije odrazio u 19. i 20. st., na što su utjecale posebice društvene i političke okolnosti. Premda je zadaća Crkve biti i postati subjektom povijesnih zbivanja, znamo kako to nije lako. Proces posvjetovnjačenja zahvatio je sve pore života: od kulture i politike do svakodnevnoga ponašanja, te prožeo civilno društvo, običaje i zakone. Zanimljiv je u tom kontekstu podatak kako je "u 13. stoljeću npr. 95 % umjetničkih djela imalo temu kršćanske provenijencije, dočim na početku 21. stoljeća taj se postotak penje jedva do 5 %".¹

Uzme li se k tomu u obzir činjenica da se stoljećima zakonodavstvo usklađivalo s moralnim zakonima i Dekalog bio orijentaciona točka, danas, na žalost, vidimo kako su zakonodavstvo i moral u neskladu. A to je najopasniji vid posvjetovnjačenja. Ne znamo kako će se dalje razvijati i kuda će sve krenuti sekularizacija ovoga starog kontinenta. No, raduje nas činjenica videnja i doživljaja kako se ipak u sredini sekulariziranoga svijeta još uvijek promiču vrjednote ljubavi, žrtve, svetosti, mira, pravde i zajedništva. Dokument u tom vidu spominje svjetske susrete mladih i međunarodne euharistijske kongrese koji pokazuju "da je Crkva živa" (br. 3) i da je upravo ona djelotvorna čuvarica otajstava koje je Bog objavio u Isusu Kristu.

¹ Usp. F. PRCELA - V. KUSIN, *Sumnja kao krepost, dijalog teologije i umjetnosti*, Zagreb, 2003., str. 6.

2.1. Pape pozivaju umjetnike na suradnju

Premda je na području odnosa umjetnosti i Crkve došlo do “odredenog razlaza”, umjetnici se nisu odrekli Crkve i sakralnih tema kao izvorišta svoga nadahnuća. A ni Crkva nije odustala tražiti umjetnike i s njima razgovarati. Štoviše, inicijativa je krenula upravo iz crkvenih redova kad je Pavao VI. Pozvao 1964. god. umjetnike na novi savez s Crkvom. Potom je 1999. god. Ivan Pavao II., i sâm umjetnik, uputio pismo umjetnicima čitavoga svijeta.² U pismu je protumačio sustvarateljsku ulogu koju je Stvoritelj darovao umjetnicima, pa ih je pozvao neka plodotvorno u tomu suraduju (povezivanje umjetnosti i Crkve).

Čini mi se ovdje prikladnim podsjetiti kako je Luterova Reformacija (u 16. i 17. st.), kad je “porušila pozlaćene dvorane mita”, na njihovo mjesto postavila “bijedne opustošene tabernakule”. Tako o tom vandal-skom činu ikonoklazma piše Georg Nebel. “Ikonoklazam” je, veli njemački arheolog i povjesničar umjetnosti Johann J. Winckelmann (1717.-1768.), osiromašio dijelove sjeverne Europe pa “tko voli ljepotu, valja mu se uputiti prema gradu Rimu”, modelu i čuvaru klasične ljepote. I upravo iz toga mjesta, iz vječnoga grada Rima na prijelazu milenija, stiglo je pismo modernom svijetu umjetnosti i umjetnika. Stigla je Papina poruka kojom pokazuje poštovanje i želju za novim skladom između umjetnosti i vjere... Među “umjetnike” Papa ubraja sve koji u sebi primjećuju “božansku iskru”, svojstvenu umjetničkom pozivu pisaca, pjesnika, slikara, kipara, graditelja, glazbenika, glumaca itd. (br. 4). On ih u pismu opisuje kao “genijalne graditelje ljepote”, kao ljude koji su “obavijeni zapanjenošću pred tajanstvenom silom bitka”, kao subjekte u kojima se “odražava lik Boga Stvoritelja” (br. 1).

Papa u pismu veli kako “umjetnost i kad izlazi iz okvira tipično religijskih izraza, posjeduje srodnost sa svijetom vjere”. S pravom onda dr. Ivan Šaško piše da je “umjetnost locus theologicus” (prikladno mjesto teološkog promišljanja), kao što je i teologija “locus artisticus” (prikladno mjesto umjetničkog izražavanja). Neprirодно je stoga njihovo odijeljivanje.³ Jer, “nitko bolje od vas, genijalni graditelji ljepote, ne može naslutiti nešto od onoga ushita kojim je Bog u zoru stvaranja pogledao na djelo ruku svojih. Titraj toga osjećaja bezbroj puta odrazio se u pogledima kojima ste se vi... divili djelu svoje nutarnje snage, upućujući gotovo na odjek onog otajstva stvaranja kojemu vas je Bog, jedini Tvorac stvari, želio sebi pridružiti” (br. 1).

² *Pismo pape Ivana Pavla II. umjetnicima*, Zagreb, 1999.

³ F. PRCELA - V. KUSIN, *Sumnja kao krepost, dijalog teologije i umjetnosti*, str. 16.

Kad god se nademo na liturgijskom slavlju u oslikanom i uređenom Božjem hramu, doživljavamo kako je važan sklad građevine, slike i riječi kojima se služi Crkva u naviještanju evanđelja. Zbog toga ona osjeća potrebu surađivanja s umjetnicima na književnom, likovnom, glazbenom i graditeljskom području. "Crkva treba umjetnost i umjetnike", ali i "umjetnici trebaju Crkvu", rekao je prije 44 godine Pavao VI. u Sikstinskoj kapeli (7. svibnja 1964.): "Umjetnici, mi vas trebamo... Naše služenje je propovijedati i učiniti razumljivim i prihvatljivim svijet duha, nevidljivog, neizrecivog Boga. Vi ste u tome pravi majstori. To je vaš zanat, vaša misija. Vaša umjetnost je upravo to: zgrabiti s neba duhovno blago, učiniti ga pristupačnim i odjenuti riječima, bojama i oblicima... Mi trebamo prepuštiti vašim glasovima pjesmu slobodnu i snažnu za koju ste sposobni. A vi trebate iskazati onaj tajnoviti fluid - nadahnuće, koji se naziva milost ili karizma umjetnosti."

Činjenica je, na žalost, da sekularizacija žanje obilne plodove. Brojni pojedinci "nemaju vremena", a ni interesa ući u svijet religije i umjetnosti. "Suvremeno društvo živi kao da Boga nema", a često se ponaša kao da ga i ne treba. S pravom onda tvrdi umjetnik Popović kako od one "rasprave o Bogočovjeku i slobodnoj volji u djelima Dostojevskog, pa do Nietzscheova 'nadčovjeka' i čuvene tvrdnje da je 'Bog mrtav', i konačno teorije apsurdna, sve je to djelovalo na intelektualnu i duhovnu klimu 20. stoljeća".⁴ Nikakvo onda čudo što se suvremeni čovjek osjeća zbunjeno pred pitanjima vjere, umjetnosti, transcendencije i smisla. Stoga je Papin poziv umjetnicima važan kulturni događaj koji ne bi smio ostati bez odjeka.

2.2. Teolozi, pastoralci i umjetnici o odnosu Crkve i umjetnosti

Kod nas je na temu Crkve i umjetnosti organiziran 2004. god. Teološko-pastoralni tjedan gdje je bilo govora o dijalogu teologije, umjetnosti i liturgije, o odnosu Crkve i umjetnosti, o nestanku sakralnoga iz umjetnosti, o likovnom vrednovanju sakralnih prostora, o odnosu teologije i slike, te o suvremenoj sakralnoj arhitekturi, kao i drugim temama vezanima za umjetnost. Valja ovdje dodati i godišnju kulturnu manifestaciju Pepelnica umjetnika koju organizira Hrvatska dominikanska provincija svake godine na početku korizme s konkretnim i izazovnim temama i pitanjima. Plod tog studijskog projekta uobličen je u citiranoj knjizi *Sumnja kao krepost, dijalog teologije i umjetnosti*, koja je objavljena u Zagrebu 2003. god.

⁴ Isto, str. 24.

Na spomenutom Tjednu u Zagrebu (2004.), npr. dr. Mirko Jozić govorio je o odnosu Crkve i umjetnosti te o nestanku sakralnoga iz umjetnosti u 20. st. Istakao je kako je u procesu sekularizacije Crkva izgubila "ulogu središta umjetnosti i okupljališta umjetnika". No, taj "razlaz s Crkvom", veli dr. Jozić, "za umjetnost nije značio i napuštanje velikih religioznih pitanja". "Božjom pak smrću" u umjetnosti se rodila "nova duhovnost" po kojoj je "umjetnost postala sekularnom religijom". Stoga se u 20. st., zbog poznatog jaza između Crkve i umjetnika, kao i "paralelnih, autonomnih putova", grade crkve iz kojih "umjetnici često bježe", ili pak grade se "hramovi umjetnosti nove religije sekularnog društva". Crkva se ne bi smjela pretvoriti ni u hram umjetnosti, ni u kuću poezije i glazbe, a niti postati mjesto same kontemplacije, jer, ona je više od svega toga, naglasio je dr. Jozić. Ona je sveto mjesto u kome se zajednica vjernika okuplja slaviti Boga koji je u njoj nazočan. Stoga je liturgijski prostor važan i neiscrpan zadatak za umjetnost i umjetnike. Upravo zbog te velike i uzvišene zadaće treba postaviti najviše kriterije za umjetnost u sakralnome prostoru.

Muzejski savjetnik na Likovnoj akademiji prof. Zdenko Rus govorio je "o nestanku sakralnoga iz umjetnosti". Iznoseći problematiku o kojoj je pisao Andre Malraux u knjigama *Preobrazba bogova*, predavač je iznio tezu kako je tisućljećima "razlog postojanja umjetnosti bio oličavanje bogova". Pojavom pak novoga doba sredinom 19. st. pojavljuju se zajedno "kipovi faraona i sumerskih glavara" s kipovima koje je klesao Michelangelo ili pak majstori iz Chartresa, zajedno s freskama iz Asiza ili iz Nare (Japana). Suvremeni, dakle, tragač za umjetnošću ne polazi na put i ne traži muzeje zato jer je kršćanin ili budist, nego zato što "traga za svetim u umjetnosti". Ne smijemo, međutim, previdjeti kako "neka nova, umjetnička religioznost stupa na scenu", rekao je predavatelj, a veliki utopijski projekti avangardne umjetnosti postaju "zamjene za religiju" pa se nehotice pitamo: Je li time nestalo sakralnosti u umjetnosti? Prof. Rus je niječno odgovorio, jer "u svojim neprestanim transformacijama umjetnost na manje vidljiv način snažno izražava suptilne veze sa sakralnim, religioznim i tajnovitim".

I ustvrdio je kako je među suvremenim umjetnicima ima puno "hodočasnika prema Apsolutnom". I premda je između umjetnika i Crkve doista nastao određeni raskol i jaz, on je mišljenja kako "ne postoji niti jedan pravac ili umjetnička tendencija koja bi bila nespojiva s kršćanstvom". Spominjući katoličkoga teologa Otta Mauera, koji se zalagao za kreativno kršćanstvo, prof. Rus je zaključio kako je "Isus na križu bio ekstaza ljubavi iz koje je proistekla Crkva, pa pokazivati njegove rane zadatak je umjetnosti i zadatak je Crkve".

Na istom Tjednu bilo je govora i o likovnom vrednovanju sakralnih prostora. Dr. Željka Ćorak i akademik Tonko Maroević posebice su htjeli posvijestiti svećenicima kako su oni "čuvari baštine i čuvari narodnog identiteta". Budući da je Bog "naša skupna memorija", rekla je dr. Ćorak, sakralnost je u umjetnosti privilegirano područje, a Kristov lik ponovno je izazov stvarnoj likovnosti. Crkve, naime, više nisu "Biblija za nepismene", već prostor u kojemu se okuplja zajednica koja slijedi put prema Istini. Crkva je mjesto gdje vertikalno prelazi u horizontalno, a križ je tome najistinskiji simbol. On je sraz i mjesto dodira tih energija. Istina, crkva ima obvezu i prema krajoliku. Ali, ona je uvijek mjesto hodočašća, pa stoga ostvariti uspjelu crkvu nije jednostavno. Ali je moguće, rekla je dr. Ćorak navodeći primjere uspjelih, ali i neuspjelih crkava.

3. *Via pulchritudinis*, povlašteni put evangelizacije i dijaloga

Što su članovi Papinskoga vijeća za kulturu raspravljali u ožujku 2006.? Što su htjeli poručiti objavljenim dokumentom *Via pulchritudinis* kao povlaštenom putu evangelizacije i dijaloga?

Knjižica se dijeli u tri poglavlja. U prvom dijelu naglašava se "urgentnost nove evangelizacije suvremenih kultura" koje su obilježene materijalizmom, ateizmom i sekularizacijom. Suvremeni čovjek, naime, "živi kao da Bog ne postoji" i kao da on "ne može utjecati na čovjekov konkretni život". Značajna je uz to i pojava "religioznih pokreta i duhovnosti", prožetih duhom ezoterizma i sinkretizma (br. 2), koji pokušavaju davati odgovore na duhovne, psihološke i emocionalne potrebe suvremenog čovjeka. Usprkos svim tim izazovima dokument ističe kako je "Crkva živa", pa ukazuje na smjer kojim treba krenuti (br. 3).

U drugom dijelu govori se kako mnogi ljudi imaju problema prihvatiti crkveni nauk, posebice kad je riječ o moralu. *Via pulchritudinis*, put ljepote može stoga biti prikladan prostor i "kraljevski put koji k Bogu vodi". Stoga se potiče ljude neka tragaju za istinom i ljepotom poput Augustina, koji je otkrivši istinu uskliknuo, "kasno te zavoljeh, ljepoto tako stara i tako nova, kasno te zavoljeh". Taj hod putem ljepote opisan je kao "nutarnja čovjekova čežnja za srećom i ispunjenjem". A to je prijeko potrebno kako ne bi pao u očaj (tvrđi 1964. Pavao VI.). Jer, upravo "ljepota poput istine donosi radost u srca ljudi" (*Pismo pape Ivana Pavla II. umjetnicima*, br. 11). Put ljepote odgovara ljudskoj želji za srećom i "otvara beskonačno obzorje, a potiče čovjeka da izađe iz sebe samoga,

da se otvori Transcendentnom i Tajni, Stvoritelju svake stvorene ljepote” (str. 15).

U trećem poglavlju obrađene su tri tematske jedinice: ljepota stvaranja, ljepota umjetnosti i ljepota Krista. Dokument usmjerava čovjeka prema Bogu i skreće pozornost na ljepote stvorene prirode pred kojom ne možemo umaći pitanju: Tko je to sve stvorio? Intuitivnom slutnjom i razumskim argumentima čovjek dolazi do odgovora kako se tvorac prirode “krije s onu stranu materijalnog svijeta i osjetilnog doživljaja”.

Stoga, knjiga Mudrosti veli da su “glupi svi koji iz vidljivih ljepota ne mogu spoznati Onoga koji jest, te nisu kadri prepoznati umjetnika po djelima njegovim” (Mudr 13,1-3). Ovdje se govori i o metafizičkom pitanju, što je to “lijepo” - pulchrum? Jesu li “istinito” i “dobro” transcendentne stvarnosti? Drugim riječima, koja je prava domovina istinitoga i lijepoga? Svijet ili Bog? To su pitanja koja zanimaju i filozofiju i teologiju. Dokument odgovara sa psalmistom: “Gledam ti nebesa, djelo prstiju tvojih, mjesec i zvijezde što ih učvrsti.. Gospodine, Bože naš, divno je ime tvoje po svoj zemlji” (usp. Ps 8,4-10). I upućuje na sv. Bonaventuru koji u “činu stvaranja prepoznaje sakramentalnu dimenziju” jer “svaka je stvorena stvar simbol svoga Stvoritelja” (str. 17). A u liku Isusa Krista zablistala je Božja slava i ljepota (2 Kor 4,4-6). S razlogom Karl Barth tvrdi: “Bog nije zato Bog jer je lijep, već on je lijep jer je Bog.” U tom smislu prema staroj intuiciji kršćanske teologije (sv. Irenej) živi čovjek je slava Božja (*gloria Dei vivens homo*). Iako samo umjetničko djelo nije ljepota, ono je ipak njezin jasan izraz. Umjetnička ljepota izaziva u čovjeku ushićenje i tjera ga da u trenutku zanosa izide iz svojih ljudskih okvira. Drugim riječima kazano, umjetnost je zbilja koja upućuje s onu stranu same sebe i vodi čovjeka prema Bogu od kojega je krenuo i u kojemu se završava njegov zemaljski hod.

Umjetnik je povezan s Bogom po djelu “stvaranja”, pa je i po tomu “slika Boga Stvoritelja”, veli Ivan Pavao II. kad ističe kako “nitko bolje od umjetnika, genijalnih graditelja ljepote ne može dokučiti nešto od onoga zanosa kojim je Bog, u praskozorje stvaranja, gledao djelo svojih ruku” (*Pismo umjetnicima*, br. 1). Sveto Pismo je “ikonografski atlas” (M. Chagall) na kojemu su se nadahnjivali stvaratelji kršćanske kulture. U tom smislu valja čitati i ovaj dokument Papinskoga vijeća za kulturu, kao i nagovor Pavla VI. i pismo umjetnicima Ivana Pavla II. Želi se, naime, prevladati “dramu našeg vremena” i “razdor (dissidium) između evanđelja i kulture” (Pavao VI., EN, 20), kao i razlaz koji se dogodio između umjetnika i Crkve. “Obraćam vam se, umjetnici čitavoga svijeta, kako bih vam potvrdio svoje poštovanje i kako bih doprinio ponovnom uspostavljanju

plodne suradnje umjetnosti i Crkve”, veli Ivan Pavao II. u *Pismu umjetnicima* (br. 14), pa zaključuje kako će “ljepota probuditi onu tajanstvenu nostalgiju za Bogom”, za Ljepotom koja nudi osmišljenje i koja je kadra “spasiti svijet” (*isto*, br. 16).